

УДК 159.922.765:316:66

Демченко О. П.

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Цюх Н. А.

студентка 3-го курсу факультету педагогіки і психології Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

ВИЯВЛЕННЯ ПРОБЛЕМ І ОСОБЛИВИХ ОСВІТНІХ ПОТРЕБ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ У СИСТЕМІ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

Розглянуто місце діагностичної функції в структурі діяльності соціального педагога, розкрито особливості та проблеми соціально-педагогічної діагностики обдарованих дітей. Представлено результати проведеного дослідження з виявлення соціально-психологічних проблем і особливих освітніх потреб здібних і талановитих учнів, окреслено коло дітей з проявами різних видів обдарованості, які потребують соціально-педагогічної роботи.

Ключові слова: обдарованість, обдарованість, обдаровані учні, особливі освітні потреби, проблеми обдарованих, соціально-педагогічна робота, соціально-педагогічна діагностика.

Рассмотрено место диагностической функции в структуре деятельности социального педагога, раскрыты особенности и проблемы социально-педагогической диагностики одаренных детей. Представлены результаты проведенного исследования по выявлению социально-психологических проблем и особых образовательных потребностей способных и талантливых школьников, очерчен круг детей с проявлениями различных видов одаренности, нуждающихся в социально-педагогической работы.

Ключевые слова: инклюзивный подход, одаренность, особые образовательные потребности, асинхронное развитие, дети с успеваемостью ниже их возможностей.

The place in the structure of the diagnostic functions of social workers, peculiarities and problems of social and educational diagnosis of gifted children. The results of the study to identify social and psychological problems and disability gifted and talented students, the circle of children with symptoms of different types of talent that require social and educational work.

Keywords: talent, talent, gifted pupils, special educational needs, gifted issues, socio-pedagogical work, social-pedagogical diagnostics.

У контексті інклюзивного підходу важливим напрямом діяльності фахівців має стати вивчення проблем і особливих освітніх потреб дітей різних категорій. Стосовно обдарованих учнів діагностична робота повинна проводитись системно і комплексно, оскільки оцінити дитину як здібну досить складно, так як ознаки обдарованості виявляються індивідуально і не завжди є очевидними. До того ж, розвиток і особистісне становлення талановитої особистості часто супроводжується асинхронністю, складними проблемами різного характеру.

Попри те, що в психолого-педагогічному дискурсі започатковані спеціальні дослідження обдарованості та розвитку здібностей дітей різного віку, найбільшої уваги, на наш погляд, потребує проблема якомога раннього розпізнання потенційних можливостей і виявлення труднощів обдарованих дітей як особистостей з особливими освітніми потребами.

Проблема розробки діагностичного інструментарію для виявлення здібностей і різних проявів обдарованості знаходиться в фокусі уваги сучасних психологів. Інтегрований підхід до вивчення обдарованості був започаткований у логнітюдних експериментах Н. Лейтеса, розробку якого продовжив В. Шадриков. Розробкою діагностичних процедур для вивчення творчої обдарованості, займалися науковці в контексті досліджень психології творчості (А. Азарян, Д. Богоявленська, В. Дружинін, О. Кульчицька, А. Матюшкін, В. Моляко, О. Музика, С. Римм, Е. Торренс, Ю. Хеменвей, Р. Хофнерт ін.).

Робота з виявлення обдарованих дітей лежить у сфері професійних обов'язків соціального педагога закладу освіти. У структурі соціально-педагогічної діяльності дослідники (Т. Алексеєнко, С. Архіпова, Н. Бура, Т. Василькова, Ю. Василькова, О. Безпалько, М. Галагузова, І. Зверева, А. Капська, Л. Мардахаєв, А. Малько, Л. Міщик, С. Пальчевський, Р. Овчарова, С. Харченко, М. Шакурова та ін.) серед інших функцій виділяють діагностичну (аналітико-діагностичну).

Мета статті полягає в розкритті особливої важливості ранньої соціально-педагогічної діагностики обдарованих учнів з метою виявлення їхніх проблем і особливих освітніх потреб в подальшій роботі соціального педагога.

У посадовій інструкції соціального педагога визначено [1], що він вивчає та оцінює особливості діяльності та розвитку учнів (вихованців), мікроколективу (класу чи референтної групи), шкільного колективу в цілому, неформальних молодіжних об'єднань; досліджує спрямованість впливу мікросередовища, особливостей сім'ї та сімейного виховання, позитивного виховного потенціалу в мікрорайоні та джерела негативного впливу на дітей і підлітків, таким чином, реалізовує діагностичну функцію [2].

Головним завданнями соціального педагога в такому напрямі є: одержати повну інформацію, необхідну для постановки діагнозу і забезпечити кваліфіковану реалізацію наступних етапів (підетапів); уточнити соціально-педагогічну проблему клієнта; підготувати необхідну інформацію для прогностичної діяльності в кожній ситуації [2, с. 38].

Звернення до тлумачення *соціально-педагогічної діагностики*, запропоноване С. Харченком [3], показує, що автор також акцентує увагу на її комплексному характері. За визначенням дослідника, це спеціально орієнтований процес пізнання, в якому йде збір інформації про вплив на особистість і соціум соціально-психологічних, педагогічних, екологічних і соціокультурних факторів.

Діагностика обдарованості в дітей різних вікових груп повинна проводитися комплексно і продовжуватися тривалого періоду, що передбачає вивчення різних сторін особистості, високий рівень сформованості яких може свідчити про ознаки обдарованості. Ефективна ідентифікація обдарованості за допомогою якої-небудь одноразової процедури тестування неможлива, натомість потребує системного й комплексного обстеження, поступового і поетапного пошуку обдарованих дітей у процесі їх навчання, спілкування й життєдіяльності. Кульчицька О. І. пропонує сім діагностичних етапів [4]:

- номінація, визначення імен «кандидатів в обдаровані»;
- виявлення проявів обдарованості в різних видах діяльності учня;
- вивчення умов та історії розвитку учня в сім'ї, відомостей про родину, ранній розвиток дитини, захоплені, інтереси, незвичайних здібностей дитини;
- оцінка однолітками здібностей учня, які не проявляються в успішності й досягненнях;
- самооцінка обдарованими дітьми своїх здібностей, мотивації, інтересів, успіхів;
- оцінка результатів діяльності обдарованих учнів, їхніх досягнень, шкільної успішності;
- психологічне тестування інтелектуального (особливості абстрактного й логічного мислення, математичні здібності, технічні здібності, лінгвістичні здібності, пам'ять тощо) творчого й особистісного розвитку учня за допомогою психодіагностичних тестів.

Алгоритм психодіагностичного системного обстеження обдарованих дітей також пропонує О. Марінушкіна [5], який включає: спостереження; анкетування дорослих, вихователів, батьків; використання спеціальних діагностичних методик, що оцінюють загальний рівень розвитку дітей під час групового обстеження; проведення спеціальних діагностичних методик, що оцінюють рівень розвитку пізнавальної активності та здібностей під час індивідуального обстеження.

У процесі вивчення обдарованих учнів роботу потрібно спрямовувати в двох напрямках: з одного боку виявляти прояви обдарованості в дітей різних вікових груп, оцінювати їхні здібності й потенційні можливості; з другого боку, проводити діагностування особистісних потреб і проблем одарованих школярів. Так, Г. Парфьонова узагальнила соціально-психологічні проблеми обдарованих дітей,

спираючись на роботи вітчизняних і зарубіжних учених: недостатня сформованість вміння долати життєві труднощі; відсутність психологічної стійкості або невміння активувати її у важких ситуаціях; порушення почуття реальності, в тому числі реального ставлення до себе і сприйняття цього відносини; нерозвиненість соціальної рефлексії та навичок поведінки, в зв'язку з ніж, можуть бути дезадаптовані; проблема пристосування до власним емоційним особливостям; вибірковість по відношенню до предметів, зниження мотивації до шкільного навчання [6, с. 29-30].

З метою включення обдарованих дітей як особистостей з особливими потребами в інклюзивний освітній процес було розроблено систему соціально-педагогічної роботи і реалізовано в ЗОШ І-ІІІ ступенів №6. м. Глухова Сумської області, першим етапом якої визначено діагностичний. Важливим напрямом діагностики стало виявлення соціально-психологічних проблем обдарованих дітей у процесі діагностування їхньої самооцінки, емоційного стану (тривожності й агресивності); задоволеності умовами навчання, рівня соціальної активності в освітньому процесі школи. Учасниками експерименту обрано обдарованих учнів основної школи (64-и особи – 66,7% від загальної кількості виявлених фахівцями психологічної служби обдарованих дітей), які, на наш погляд, потребують найбільшої соціально-психологічної підтримки й допомоги. Представимо аналіз результатів проведеного дослідження.

➤ *Вивчення суб'єктивного відчуття самотності проводилося за методикою Д. Рассела, М.Фергюстона [7, с.499]* показало, що в 26-и (40,1%) досліджуваних обдарованих учнів відчуття самотності відповідає низькому рівню; 27-и (42,2%) – середньому; 11-и (17,7%) – високому. Зокрема, серед респондентів, які мають високий рівень самотності найбільше інтелектуально обдарованих і успішних у навчанні, які, не зважаючи на це, вважають, що їх не розуміють, не приймають, не поділяють їхніх поглядів (наприклад, Анна В., учениця 9-А класу, відмінниця, переможниця обласних олімпіад з фізики й математики). До групи з високим рівнем самотності було віднесено дітей з іншими видами обдарованості (наприклад, Марію С., ученицю 7-Б класу, музично обдаровану дівчину, яка з 5-и років займається по класу фортепіано, має суттєві музичні здібності й показує високі результати на музичних конкурсах різних рівнів).

➤ *Дослідження психічних станів обдарованих учнів за методикою Г. Айзенка [7, с.500-501]* виявило 24-и (37,5%) обдарованих учнів, які мають психологічну проблему одного характеру, серед них: 6 – з високим рівнем тривожності; 5 – із завищеною самооцінкою; 8 – із заниженою самооцінкою; 3 – з високим рівнем агресивності; 5 – з високим рівнем ригідності. До того ж, відзначимо, що 6 (9,4%) учнів мають високий рівень емоційного напруження по декількох психічних станах. Узагальнення результатів тесту показало, що майже половина досліджуваних (46,9%) була віднесена до високого рівня, серед них: 24 (37,5%) – за однією психологічною проблемою, 6 (9,4%) – за декількома. У 14 (21,9%) учнів виявлено переважання середнього, 8 (12,6%) – низького рівня психічних станів. У решти учнів (12 – 18,6%) психічний стан в обох групах знаходиться на середньому рівні, інших двох – на низькому. Отримані дані підтвердив аналіз малюнків учнів за методикою «Неіснуюча тварина».

➤ За результатами *дослідження спрямованості особистості обдарованих учнів (методика Б.Баса) [7, с.529-531]* встановлено, що приблизно половина досліджуваних обдарованих учнів зорієнтовані на себе, свої інтереси, задоволення власних потреб і розвиток здібностей. До групи, в якій переважає «Спрямованість на себе», нами віднесено 33-и (51,6%) опитаних, які орієнтовані на пряме винагородження й задоволення, прагнення до влади. У них спостерігаються різні форми агресивності в досягненні статусу, схильність до суперництва, тривожність, інтровертність, роздратованість. Домінування «Спрямованості на спілкування» виявлено в 24-х (37,5%) обдарованих учнів, для яких характерним є прагнення підтримувати стосунки з людьми, орієнтація на спільну діяльність, соціальне схвалення. Вони виявляють потребу в емоційних стосунках з однолітками й дорослими. Решта опитаних (7 – 10,9%) проявляють «Спрямованість на справу, діло» і найбільш зацікавлені у вирішенні ділових проблем, якісному виконанні доручень. Вони обстоюють свою думку, якщо вона є важливою для розв'язання спільних проблем; вважають найбільш значимим для себе власні інтереси та спілкування. Це засвідчує низький рівень їхньої включеності в різні види діяльності в закладі освіти.

➤ *Обробка результатів дослідження труднощів установалення контактів обдарованих учнів за методикою В.Бойка [7, с.526]* показала, що 8 (12,5%) обдарованих учнів, які сумарно набрали від 13-и до 25-и балів, мають суттєві труднощі емоційного плану, серед них: невміння керувати емоціями; негнучкість нерозвиненість, невиразність емоцій. Група досліджуваних з кількістю балів від 9-12-ти складає 18 осіб (28,1%) і також характеризується проблемами в емоційному спілкуванні, яким негативні емоції заважають налагоджувати стосунки з однокласниками й учителями. Тривогу викликають також обдаровані учні (5 –

7,8%), які набрали найменше балів (0-2), що характеризує їхню нещирість, небажання подивитися на себе збоку. У решті (33 – 51,5%) респондентів немає зовсім або незначні ситуативні проблеми емоційного характеру, оскільки вони виявляють переважно позитивні емоції, вміють управляти своїх настроєм, справлятися з гнівом, бути гнучкими й адекватними у вияві свого настрою.

➤ *Виявлення психологічних травм унаслідок незадоволення особистісних потреб проводилося за методикою О.Вознесенської «Метафоричний малюнок» [8].* Обробка й інтерпретація малюнків обдарованих учнів показали, що майже половина з них (31 – 48,4%) відчуває психологічну незадоволеність своїх потреб різного порядку. Важливими були дані про високий рівень фрустрованості іншої частини респондентів (33 особи – 51,6%), яка зумовлена невідповідністю між їхніми потребами та ступенем задоволеності. Зокрема, в досліджуваних виявлено яскраво виражену незадоволеність (соціально значимих потреб: у автономії – 12 (18,8%); соціальному визнанні – 14 (21,9%) учнів. Аналіз малюнків решти опитаних (7 – 10,9%) показав фрустрованість у декількох сферах.

➤ *Аналіз відповідей обдарованих учнів на запитання розробленої нами карти самооцінки задоволеності умовами організації шкільного життя* виявив, що лише невелику частку з них (19 осіб – 29,7%) вони влаштовують. Нами виявлена група учнів (9 осіб – 14,1%), які висловили незадоволеність організацією навчання, яке не забезпечує можливості для розвитку їхніх інтелектуальних здібностей. 15 (23,4%) обдарованих дітей не відчувають психологічної підтримки і розуміння з боку вчителів; 13 (20,3%) – потребують схвальної оцінки з боку однолітків і активнішого позитивного емоційного спілкування з ними.

Стурбованість викликають 8 (12,5%) обдарованих дітей, яких не влаштовує організація шкільного життя в цілому. Таку позицію учнів також підтверджує аналіз їхніх есе на тему: «Що я хотів би змінити в шкільному житті?», «Якби я став директором школи: три мої рішучі кроки». Наведемо уривки з творів респондентів цієї групи: «я б поміняв усіх учителів на молодих і творчих...»; «я б проводив уроки нестандартно...»; «я б залучав до проведення уроків найрозумніших учнів...»; «я б організував роботу «школи повного дня»; «до кожного обдарованого учня прикріпив би наставника..» тощо.

➤ *Визначення рівня соціальної активності учнів та участі в різних видах діяльності на основі бесід з учителями, учнями, аналізу документації, продуктів діяльності.* Узагальнення участі обдарованих учнів у різних видах діяльності, їхніх успіхів дозволило виявити ті сфери організації освітнього процесу, в які вони найбільше включаються. Як показали результати аналізу, протягом 2-х навчальних років у олімпіадах II туру взяв участь 61 учень, серед яких 35 зайняли призові місця. Якщо врахувати кількість учнів обдарованих учнів, в яких виявлено схильності до інтелектуальної діяльності (22), то їхня активність у позанавчальній і позашкільній діяльності відповідного спрямування є досить високою.

На основі аналізу заповнення учнями карти самооцінки активності, встановлено, що суб'єктивність обдарованих учнів у різних видах діяльності залежить від їхніх здібностей та інтересів. Так, домінуючі позиції для інтелектуально обдарованих учнів займає навчальна і науково-дослідна діяльність, в якій реалізуються і розвиваються найбільш повно когнітивні характеристики; спортивно обдарованих – спортивно-оздоровча, яка дозволяє учням їм самовдосконалюватися і фізично розвиватися. Виявлено, що найбільша активність обдарованих учнів проявляється лише в декількох видах діяльності: навчальній, художній самодіяльності, спортивно-оздоровчій. Найменшу участь обдаровані учні в межах школи беруть у суспільно значимих видах діяльності, зокрема у виконанні трудових доручень, участі в органах учнівського самоврядування та волонтерстві. Оскільки одна обдарована дитина включалася в декілька видів діяльності, то сумарна цифра (151), подана в графі «активність», є більшою від кількості учасників експерименту (64).

Узагальнення результатів діагностичного етапу дослідної роботи дозволило виділити категорії обдарованих учнів, які мають соціально-психологічні проблеми та особливі освітні потреби.

Висновки. Отже, отримані емпіричні дані не лише підтвердили теоретичні узагальнення вчених, що в обдарованих учнів виникають труднощі, але й дали можливість отримати інформацію щодо їхнього характеру та зв'язку з іншими соціальними чинниками. Крім того маємо констатувати, що виявленню обдарованості в закладах освіти не приділяється належної уваги, так само як і комплексному вивченню проблем та особливих потреб такої категорії дітей. Діагностична робота переважно зводиться до оцінки й розвитку здібностей, фіксації успіхів і досягнень обдарованих учнів. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність включення здібних і талановитих учнів у інклюзивний простір закладу освіти з метою створення додаткових умов для реалізації потенціалу обдарованості а також особистісної самореалізації.

Література:

1. Посадова інструкція соціального педагога [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zastupnik.at.ua/publ/socialno_psikhologichna_sluzhba/posadova_instrukcija_socialnogo_pedagoga/3-1-0-623
2. Безпалько О. Соціальна педагогіка : схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. [для студентів вищ. навч. закл.] / О.В. Безпалько. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
3. Харченко С. Соціально-педагогічні технології : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / С.Харченко, Н.Краснова, Л.Харченко. – Луганськ, 2005. – 552 с.
4. Кульчицька О. І. Методика діагностики інтелектуальної обдарованості / О. І. Кульчицька // Обдарована дитина. – 2007. – № 1. – С. 42-44.
5. Марінушкіна О. Є. Порадник практичного психолога / О. Є. Марінушкіна, Ю. О. Замазій. – Х.: Основа, 2008. – 236 с.
6. Парфенова Г.Л. Одаренные девочки : психолого-педагогическое сопровождение / Г.Л. Парфенова // Начальная школа. – 2007. – №6. – С. 28–32.
7. Терлецька Л.Г. Вікова психологія і психодіагностика : підручник / Л.Г.Терлецька. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. – 608 с.
8. Вознесенська О.Л. Ресурси арт-терапії на допомогу вимушеним переселенцям: практичний посібник / О. Л. Вознесенська. – К. : Human Rights Foundation, 2015. – 50 с.